

دو فصلنامه علمی تخصصی

اندیشه‌های قرآنی متفکران معاصر

سال اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۳

تأملی بر دیدگاه‌های علامه امینی در موضوع زیارت

فرزین حبیب زاده^۱

چکیده

نگارش کتاب‌هایی در موضوع زیارت به ویژه با عنوان الزیارة و المزار از سوی محققان مسلمان، اغلب دو هدف اصلی در پی داشته است: آشناساختن مسلمانان با آداب زیارت و فواید آن و تلاش برای ایجاد اتحاد میان امت اسلامی و تقریب میان مذاهب و مهم‌تر از آن، جلوگیری از تفرقه میان ملل و مذاهب اسلامی. کتب زیارت به طور کلی دو سبک دارند: کتاب‌هایی که صرفاً به نقل زیارت‌نامه و بیان فضائل آن پرداخته‌اند و دیگر، آثاری که مباحث علمی و نظری در موضوع زیارت را کاویده‌اند. کتاب الزیارة نوشته علامه امینی رحمته الله علیه، یکی از نوشته‌های برجسته‌ای است که مباحث نظری را در زمینه زیارت به نحوی دقیق و علمی بررسی کرده است. از ویژگی‌های منحصر به فرد این کتاب، می‌توان به تحلیل و نقد دیدگاه‌های گوناگون در اثبات صحت زیارت و نیز پاسخ به برخی شبهات و اتهامات برخی از اهل سنت در این زمینه اشاره نمود. مقاله پیش‌رو با هدف بیان اهمیت زیارت در اسلام، معرفی شاخص‌ترین آثار در این زمینه و به طور خاص بررسی دیدگاه‌های علمی علامه امینی به نگارش درآمده و در نتیجه پاسخ‌گوی شبهات و عقاید وهابیت در موضوع زیارت و اثبات صحت و جواز زیارت قبور بزرگان شده است.

واژگان کلیدی: زیارت، علامه امینی، زیارت، مزار، مذاهب اسلامی.

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی تهران، ایران f.habibzadeh@atu.ac.ir

۱. مقدمه

امروزه مسأله زیارت اماکن مقدس، از موضوعات مهم و مسائل روز جوامع مختلف دینی به شمار می‌رود. آنچه اهمیت این موضوع را نشان می‌دهد، تدوین رساله‌ها و کتاب‌هایی است که از دیرباز توسط دانشمندان مسلمان در این زمینه به نگارش درآمده است. از مهم‌ترین اسباب فزونی تألیفات در موضوع زیارت، می‌توان به حمایت حکومت‌ها و دولت‌های شیعی و افزایش شمار زائران حرم امامان علیهم‌السلام در سده چهارم و پنجم هجری اشاره کرد (طباطبایی، ۱۳۹۵، ص ۴۱).

پرواضح است که منشأ تألیف کتاب‌هایی در باب زیارت، سخنان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام است. آن بزرگواران در فرصت‌های گوناگون، جایگاه و ارزش زیارت، آداب و فواید آن را برای مسلمانان یادآور شده‌اند و زیارت‌نامه‌های گوناگونی را به پیروان خویش آموخته‌اند تا با همان عبارات، ایشان را زیارت کنند (غلام‌علی، ۱۳۹۰، ص ۱۷۰ و ۱۷۱). در این میان، فزونی روایات مرتبط با زیارت ائمه علیهم‌السلام سبب شد که از قرن هفتم هجری به بعد، برخی از عالمان و حدیث‌پژوهان برجسته نظیر شهید اول، ابن فهد حلی و کفعمی آثار مهم و مستقلی در زمینه دعا و زیارات پدید آورند که جزئی از میراث اسلامی و منابع ارزشمند حدیث شیعه به شمار می‌رود (معارف، ۱۳۹۱، ص ۳۵). برخی از این آثار مشهور و مهم عبارت‌اند از: المزار اثر محمد بن مشهدی (متوفی ۶۱۰ ق)؛ مصباح الزائر اثر سید بن طاووس (متوفی ۶۶۴ ق)؛ المزار تألیف شهید اول: محمد بن مکی (متوفی ۷۸۶ ق)؛ البلد الأمين و الدرع الحصین تألیف کفعمی، دعاپژوه بنام قرن نهم هجری قمری و جنه الأمان الواقیه و جنه الايمان الباقیه مشهور به مصباح کفعمی. در قرن یازدهم هجری نیز علامه محمدباقر مجلسی کتاب تحفه الزائر را در دوازده باب و به زبان فارسی در این موضوع به نگارش درآورد. همچنین محدث نوری در دوره معاصر، کتابی با عنوان آداب الزیارة تألیف نمود.

پیش از این نیز در قرون چهارم تا ششم هجری، آثار و کتاب‌های مستقلی به نگارش درآمده‌اند که متضمن روایات مربوط به فضائل زیارت و آداب آن و نیز زیارت‌نامه‌های اهل بیت علیهم‌السلام هستند. کامل‌الزیارات جعفر بن محمد بن قولویه (متوفی ۳۶۷ ق)، الدعاء و المزار شیخ صدوق (متوفی ۳۸۱ ق) و المزار الصغیر یا مناسک المزار شیخ مفید (متوفی ۴۱۳ ق)، از مشهورترین و معتبرترین این آثار در دوره متقدم به حساب می‌آیند.

مسلم است که سبک مزارنویسی و زیارت‌نامه‌نگاری، از دیرباز از شیوه‌های اختصاصی شیعیان و برگرفته از مبانی اعتقادی امامیه نسبت به امامان معصوم علیهم‌السلام است. در فهرست منابع علمی و روایی شیعیان، عنوان «المزار» بیشترین آثار را در زمینه زیارت‌نامه‌نویسی به خود اختصاص داده است و در کتاب‌های فهارس نجاشی، شیخ طوسی، منتجب‌الدین و ابن شهر آشوب، آثار بی‌شماری با این عناوین دیده می‌شود (غلام‌علی، ۱۳۹۰، ص ۱۷۱).

کتاب‌ها و رساله‌های زیارات به سبک‌های مختلفی به نگارش درآمده‌اند. برخی از این آثار مشتمل بر مجموعه‌ای از روایات معصومان علیهم‌السلام درباره ثواب، فضیلت، آثار و شیوه‌های زیارت معصومان علیهم‌السلام است. برخی دیگر نیز تنها به فضیلت و آداب زیارت و زیارت‌نامه‌های یکی از معصومان علیهم‌السلام اختصاص دارند، مثل کامل‌الزیارات ابن قولویه که بیشتر احادیث آن، شامل زیارت‌نامه‌های امام حسین علیه‌السلام است. کتاب فضل زیارة الحسین اثر محمد بن علی شجری زیدی نیز، از همین ویژگی برخوردار است. سبک دیگر کتاب‌های زیارت، تنها منحصر به نقل فضایل و آداب زیارت معصومان علیهم‌السلام و زیارت‌نامه‌های آن بزرگواران نیست، بلکه شامل مباحث نظری پیرامون چیستی زیارت، اثبات صحت و جواز زیارت و نیز رد عقاید وهابیت در زیارت قبور اولیا، انبیا و امامان معصوم علیهم‌السلام و مباحثی از این قبیل است.

یکی از کتاب‌هایی که در دوره معاصر به سبک اخیر نگاشته شده و مسائل مرتبط با جواز زیارت و آداب و شرایط آن را به نحوی مستدل و مستند کاویده است، کتاب الزیارة اثر علامه شیخ عبدالحسین امینی، پرچمدار وحدت ملل و مذاهب اسلامی در دوره معاصر است. نوشتار پیش‌رو با هدف بررسی دیدگاه‌های علامه در الزیارة، نقد و استدلال دیدگاه‌های مختلف این کتاب پیرامون زیارت قبور و پاسخ به اشکالات و شبهاتی که از سوی برخی از اهل سنت، به خصوص وهابیت به شیعه در مسأله زیارت وارد شده، به نگارش درآمده است.

۲. اهمیت زیارت در اسلام

یکی از برنامه‌های مذهبی مسلمانان، اعم از شیعه و اهل سنت از صدر اسلام تا به امروز، بزرگداشت و تجلیل از مقام انبیا و اولیا و ادای احترام نسبت به راهنمایان فکری و رهبران معنوی و شهدای راه اسلام و قرآن بوده است و این احترام و بزرگداشت، که بیشتر در قالب زیارت قبور آنان متجلی

می‌شود، از عبادات و مستحبات به شمار می‌آید (نجمی، ۱۳۹۱، ص ۲۳). زیارت چون پیوند و تجدید عهد با بندگان خالص خداوند است، زمینه کسب صفات شایسته و عامل رشد معنوی، و در نتیجه تقرب به خدا می‌گردد. ویژگی زیارت، رنگ الهی داشتن آن است. زیارت معصومان و مزار ائمه و قبور اولیای خدا و امامزادگان، جدا از یاد خدا و منفصل از معنویت و روحانیت نیست. به همین جهت است که آرامش روحی و صفای باطن می‌آورد (محدثی، ۱۳۸۶، ۵۵ و ۵۶). زیارت، یادآوری پیوندهای معنوی و خویشاوندی فکری و فرهنگی یک مؤمن، با اولیای خدا و پیشوایان دینی خود بوده و سازنده است، چراکه یادآور سیره زندگی ایشان و تأسی به آنان در حیات دنیوی است. به گفته استاد جوادی آملی، زیارت قبور اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام، مظهری از محبت و گوشه‌ای از وظایف مؤمنان نسبت به این خاندان است.

طبق آیه ۳۶ سوره مبارک نور: «فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تَرْفَعَ وَيُذَكِّرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ»، ضمن این‌که مصداق بیوت، مساجد و مانند آن‌ها است؛ یکی دیگر از مصداق آن، مشاهد معصومان علیهم‌السلام و مقام رسالت، ولایت و امامت است. بنابراین یکی از آن بیوت رفیع که در آیه نور به آن اشاره شده، حرم مطهر ائمه معصوم علیهم‌السلام است که مهر تأییدی برای تجلیل و گرمی داشت آن ذوات نورانی از طرف خداوند زده شده است.

بنا به باور جمهور مسلمانان، در طول تاریخ اسلام، احترام و تعظیم بزرگان و شخصیت‌های دینی و مذهبی از شعائر الهی به شمار می‌رود. یکی از موارد احترام و بزرگداشت این بزرگان که از طرف خداوند به امری منتصب شده‌اند، ساخت بنا و بارگاه بر مزار آنان، زیارت و عبادت در آن اماکن است؛ تا بدین وسیله، ضمن گرمی داشت و یاد آن‌ها در ذهن، فرمان خداوند نیز به مرحله اجرا درآید. مسلمانان حقیقی برآنند که آثار و نشانه‌های دین و رهبران اسلام را حفظ کرده و با تأسیس و بنای مسجد در جوار قبور اولیا و بزرگان، پیش از زیارت یا بعد از آن، فرایض عبادی خود را در همان مکان انجام دهند. بدیهی است که پرستش خداوند و گزاردن نماز در این مکان‌ها، از فضیلت بیشتری برخوردار به استجابت نزدیک‌تر است. و دعا از استجابت بیشتری برخوردار است. قطعاً دعا و نماز در این مکان‌ها، با توجه به شرافت محل، مورد توجه خداوند خواهد بود (حبیب‌زاده، ۱۴۰۰، ص ۳۳۵ و ۳۳۶).

زیارت، حضور مُحَبِّ در پیشگاه محبوب است و ابراز ارادت و محبت به پیشوایان دین، اظهار فروتنی در برابر دین و اعلام ایمان و دینداری است. زیرا اولاً، دین جز محبت نیست. ثانیاً حُبِّ محبوبِ خدا حُبِّ خداست و زیارت جلوه‌ای از این محبت است (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۲۴۹). «مراد از زیارتی که در حج بدان فراخوانده شد، فقط زیارت قبور نیست، اگرچه این نیز یکی از حقوق ولایت است، بلکه مراد از زیارت، دیدار با رهبر اسلامی و آگاه کردن او از مراتب ولایت و عرضه نصرت بر اوست. چنان که هدف از حضور در کنار قبرش، سلام و درود فرستادن بر او و دعا و تضرع به درگاه خدای سبحان است.» (همان، ص ۲۴۱).

آیت‌الله خویی هدف از زیارت اهل قبور و تعظیم اوصیا و اولیای الهی و بزرگان دین را تعظیم شعائر الهی دانسته و می‌نویسد: «تعظیم پیامبر اکرم ﷺ و اوصیای معصومش علیهم‌السلام، زیارت و طلب شفاعت از آنان و بوسیدن و تبرک جستن به قبور آنان در حقیقت تعظیم خداست و خضوع و تذلل در برابر خود اوست و جز تقرب به پیشگاه پروردگار و اطاعت از فرمان او و اخلاص به ذات اقدسش چیز دیگری نیست... شکی نیست که هیچ مسلمانی، پیامبر و یا اوصیای او را نمی‌پرستند، تا چه رسد به پرستش قبور آنان! بوسیدن و تعظیم قبور، نه به عنوان بندگی و پرستش، شرک محسوب نمی‌شود و تمام اعمال گذشته، عبادت و تعظیم شعائر الهی خواهد بود: ﴿وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾ (حج: ۳۲) (خویی، ۱۳۹۳، ص ۶۵۲ و ۶۵۳).

علامه عسکری زیارت و عبادت در محل قبور انبیا و اولیا را از سنت‌های بنیادین خدا و رسول او دانسته و می‌نویسد: «زیارت قبور انبیا و اولیا و بنای عمارت بر آن‌ها و مسجدگزیدن و عبادتگاه گرفتن این قبور، از سنت‌های بنیادین خدای رحیم و رسول کریم اوست. اولین پیشوای قبرگرایان، رسول خدا ﷺ است و پس از او پاره تنش فاطمه علیها السلام و بعد صحابه و الامقام، و سپس ما شیعیان و محبان. این شرافت ما را بس که همگی پیرو رسول الله ﷺ بوده و آن حضرت الگو و مقتدای ما باشد.» (عسکری، ۱۳۷۷، ص ۵۵).

به طور کلی زیارت قبور امامان علیهم‌السلام برای تذکر و عبرت گرفتن مستحب است؛ هم به دلیل روایاتی که در زمینه تشویق بر زیارت مشاهده‌شان رسیده، و هم به خاطر اجر و ثوابی که دارد (ورام، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۲۸۸). ابوذر به نقل از پیامبر ﷺ می‌گوید: «زُرِ الْقُبُورَ تَذَكُّرُ بِهَا الْآخِرَةِ وَ اغْسِلِ الْمُتَوَقِّ فَإِنَّ

مُعَالَجَتُهُ مَثُوبَةً وَمَوْعِظَةٌ بِلِیَغَةٍ وَصَلَّ عَلَى الْجَنَائِزِ لَعَلَّ ذَلِكَ أَنْ يُحْزِنَكَ فَإِنَّ الْحَزِينَ فِي ظِلِّ اللَّهِ: «قبرها را زیارت کنید تا بدان وسیله به یاد آخرت بیفتید؛ و در غسل دادن اموات شرکت کنید که سروکار با چنین اعمالی باعث ثواب و پند، مؤثر است؛ و بر جنازه‌ها نماز بگذارید تا شاید باعث اندوه شما شود، که اندوهناک در سایه خداست! (همان). در روایتی دیگر پیامبر ﷺ فرموده‌اند: «فَمَنْ زَارَ قَبْرِي فَقَدْ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي»: «هر کس قبر مرا زیارت کند، شفاعتم بر او حتمی است (همان).

رسول اکرم ﷺ برای احترام و تجلیل، حجرالأسود را می‌بوسیدند و به آن دست می‌کشیدند؛ به زیارت قبور مؤمنان، شهدا و صلحا می‌رفتند و بر آنان سلام می‌کردند و برای آنان دعا می‌نمودند. صحابه و تابعین نیز پس از رحلت آن حضرت، قبر مطهر پیامبر را زیارت می‌کردند، به آن تبرک می‌جستند و آن را می‌بوسیدند و با قبور ائمه دین و اولیای صالح نیز همین‌گونه رفتار می‌کردند. هیچ‌یک از اصحاب، علما و بزرگان دین این‌گونه اعمال را منکر و زشت نمی‌دانستند و با آن مخالفتی نداشتند (خویی، ۱۳۹۳، ص ۶۵ و ۶۵۱).

۳. دیدگاه‌های علمی علامه امینی در الزیارة

بدون تردید آنچه ارزش آثار علمی علامه امینی را دوچندان می‌کند و اهل تحقیق و نظر را به سوی آثارش فرامی‌خواند، اطلاعات علمی بسیار و تبخّر کم‌نظیر وی در علوم مختلف اسلامی از قبیل ادبیات، تفسیر، حدیث، رجال، اخلاق، تاریخ، جغرافی و... است (حبیب‌زاده، ۱۳۹۹، ص ۵). همچنین طبق کلام قدما که گفته‌اند: «إِنَّ آثَارَنَا تَدَلُّ عَلَيْنَا»، شخصیت علامه بیش از هر چیز از آثار علمی وی و خدمات فرهنگی و اجتماعی به جهان اسلامی و ایرانی، قابل درک و دریافت است. آثاری که نمودار تلاش خستگی‌ناپذیر مؤلف و از موضوعات ابتکاری و مسائل مبتلا به جهان تشیع و اسلام است و همین‌طور آثاری که عقل سلیم و به دور از تعصب در آن موج می‌زند؛ چنان‌که یکی از محققان از علامه امینی با عنوان «عقل شرعی» یاد می‌کند و این شخصیت را در مقابل «عالم شرعی» که تعدادشان کم هم نیست، جای می‌دهد (امینی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۱۵۹).

کتاب الزیارة دهمین جلد از دوره کتاب‌های الغدیر، تألیف علامه عبدالحسین امینی است که توسط محمد الحسّون در سال ۱۴۱۷ هجری قمری به زبان عربی فصیح تهیه و منتشر شده است. این کتاب به طور کلی دو مبحث مهم را دربر گرفته است: «بَحْثُ نَقْلِ الْجَنَائِزِ مِنْ مَكَانٍ إِلَى آخَرٍ،

سواء قبل الدفن أو بعده و بحث زیارة قبور و مشاهد العترة الطاهرة، و الصحابة و التابعین لهم یا احسان» (امینی، ۱۴۱۷، ص ۹):

مبحث انتقال جنازه از محلی به محل دیگر، خواه قبل از دفن و خواه بعد از آن باشد؛
مبحث زیارت قبور و مشاهد مشرفه عترت طاهره و یاران و تابعان ایشان.

این اثر در پاسخ به اشکالات و شبهاتی است که از سوی برخی از اهل سنت، به خصوص وهابیت به شیعه در مورد بحث انتقال جنازه به سوی مشاهد و زیارت اهل قبور و مشاهد عترت طاهره وارد شده است؛ لذا ایشان به بیان و تحلیل این دو مسأله پرداخته و ادله قطعی بر صحت آن‌ها اقامه نموده‌اند و تواتر عمل به آن را از سوی جمیع مسلمانان از صدر اسلام تا به امروز اثبات می‌کنند. مأخذ اصلی مؤلف، کتاب گران سنگ الغدير است که بحث‌های بی‌شماری از تفسیر، حدیث، تاریخ، ادب، عقیده، کلام فرق، مذاهب و... را دربردارد. محقق کتاب این مباحث را به صورت مستقل همراه با مراجعه و تصحیح آن‌ها گردآوری کرده و سعی در استخراج مصادر از چاپ‌های جدید و نیز استخراج مواردی نموده که مصنف الغدير به مأخذشان اشاره‌ای نکرده است.

پیش‌تر بیان شد که علامه در الزیارة، مباحث علمی و نظری در زمینه زیارت را به نحوی دقیق و مستند مورد بررسی و تبیین قرار داده است. کتاب شامل دو عنوان کلی است: اول نقل جنازه به سوی مشاهد که شامل ادله مذاهب اربعه و قول ابن تیمیه در زیارت و رد آن است و دوم، زیارت قبور و مشاهد مشرفه که شامل آداب زیارت پیامبر ﷺ، توسل و استشفاع به قبر آن حضرت، زیارت شیخین، ذکر ۲۶ حدیث در زیارت، نذر بر اهل قبور و مباحثی از این قبیل. بخش دوم کتاب: «زیارة مشاهد العترة الطاهرة» مفصل‌ترین و مهم‌ترین بخش آن است که بیش از دویست صفحه از حجم کتاب را به خود اختصاص داده است.

۳-۱. صحت و جواز نقل میت از نگاه اسلام

علامه در آغاز بخش نخست از کتاب الزیارة به این مطلب اشاره می‌کند که گمان شده است نقل جناز از مختصات شیعه است و لذا شیعه را مورد سرزنش قرار می‌دهند، حال آن که چنین نیست. سپس اقوال بزرگان مذاهب اربعه را در صحت و جواز نقل میت به تفصیل نقل کرده و شرایط هر کدام را ذکر می‌کند (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۳-۱۵). در بررسی و تبیین این مباحث، نویسنده مکرر به فقه

تطبیقی اهل سنت از جمله کتاب الفقه علی المذاهب الأربعة نوشته عبدالرحمن الجزیری مراجعه می‌کند و دلایل خود را به نظرات و سخنان ایشان مستند می‌سازد.

علامه پس از آن، بر این نکته تکیه کرده‌اند که این مسأله در شرایع قبل، یعنی حضرت آدم علیه السلام، نوح علیه السلام، یعقوب علیه السلام و یوسف علیه السلام نیز مشروع بوده است. به عنوان نمونه می‌نویسد که آدم علیه السلام در مکه وفات کرد و در غار ابوقبیس دفن شد؛ سپس نوح علیه السلام تابوت او را در کشتی حمل نمود و هنگامی که از آن خارج شد، وی را در بیت المقدس دفن نمود. البته در احادیث شیعه آمده است که او را در نجف اشرف به خاک سپرد. همین‌طور حضرت یعقوب علیه السلام در مصر رحلت فرمود و به شام انتقال یافت (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۶). مؤلف در مورد سایر پیامبران نیز مطالبی بیان نموده که مأخذ اصلی آن‌ها کتاب‌های تاریخ طبری، معجم البلدان حموی و تاریخ ابن‌کثیر است (همان، ص ۱۶ و ۱۷).

در ادامه مؤلف با استناد به کتاب دلایل النبوة بیان می‌دارد که اولین کسی که از قبر و مدفنی به قبر دیگری انتقال یافت، حضرت علی علیه السلام بود؛ هنگامی که روز جمعه هفده ماه رمضان ضربت خورد و دو روز بعد به شهادت رسید. فرزندش حسن علیه السلام بر او نماز خواند و در دارالاماره کوفه دفن شد. قبرش را پنهان کردند و بعدها به محلی که به آن نجف گفته می‌شود منتقل شد. هارون الرشید آن را ظاهر ساخت و هنگامی که جانورانی را دید که به این محل پناه برده و خانه گزیده‌اند، علت را از اهل روستای نزدیک آن‌جا سؤال نمود. پیرمردی از اهل آن روستا به او خبر داد که در آن محل، قبر علی علیه السلام به همراه قبر حضرت نوح علیه السلام است. به همین دلیل وی بر آن عمارتی بنا کرد (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۷).

علامه تحت عنوان «مَنْ نُقِلَتْ جَنَازَتُهُ قَبْلَ الدَّفْنِ»، هشتاد نفر از بزرگان صدر اسلام را ذکر می‌کند که جنازه آن‌ها قبل از دفن، از محل وفاتشان انتقال یافته و در محل دیگری دفن شده‌اند. بعد از آن با عنوان «مَنْ نُقِلَ مِنْ مَدْفِنٍ إِلَى مَدْفِنٍ»، هفتاد نفر از بزرگان را یاد می‌کند که جنازه ایشان از مدفنی خارج شده و در جای دیگری دفن شده‌اند (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۸-۴۷). در معرفی این بزرگان به منابع متعدد و معتبر تاریخی، رجالی، روایی، طبقات روایان، تراجم و... نظیر تاریخ بغداد خطیب بغدادی، المنتظم ابن جوزی، شذرات الذهب ابن عماد حنبلی، البداية و النهایة ابن‌اثیر،

الاصابة ابن حجر عسقلانی، أسد الغابة ابن اثیر، الجواهر المضية ابن ابی الوفاء قرشی، الدیباچ المذهب ابن فرحون، وفيات الاعیان ابن خلکان، حلیة الاولیاء ابونعیم اصفهانی و... مراجعه و استناد شده که از حیث تاریخ و رجال، شایسته تأمل و توجه است.

۳-۲. زیارت مشاهد مشرفه

علامه در مورد عنوان دوم، یعنی زیارت مشاهد عترت طاهره علیهم السلام می‌فرماید که سیره رایج و ثابت مسلمانان از صدر اسلام، از عصر صحابه و تابعین تاکنون بر این بوده است که به زیارت قبور پیامبری، امامی یا بزرگی از بزرگان دین به ویژه قبر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می‌رفتند، به نماز و دعا کنار قبرشان می‌ایستادند؛ و تبرک، توسل و تقرب به خدا داشته‌اند و این مسأله‌ای اجماعی میان فرقه‌های مسلمانان است (امینی، ۱۴۱۷، ص ۴۸).

ایشان در ادامه از ابن تیمیه حُرّانی یاد می‌کند که با سیره بزرگان در این مسأله مخالفت نموده و به حرمت سفر زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله فتوا داده و سفر به این منظور را معصیت دانسته است (همان، ص ۴۹)؛ اما بزرگان عصر ابن تیمیه با وی مخالفت نموده و آثاری را به ردّ آرای ایشان اختصاص داده‌اند و اعتقادات وی را طی تألیفات ارزشمندی، جعلی قلمداد نموده‌اند.

۳-۳. جواز و ترغیب بر زیارت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله

پس از این، مؤلف تحت عنوان «الحثّ علی زیارة النبی صلی الله علیه و آله» احادیثی را در جواز و تشویق زیارت قبر نبی اکرم صلی الله علیه و آله از ائمه مذاهب اربعه و صاحبان صحاح و مسانید ذکر نموده و با عنوان «کلمات أعلام المذاهب الأربعة»، بیش از چهل عبارت از بزرگان و اعلام مذاهب چهارگانه حول زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله جهت اثبات صحت زیارت نقل می‌کند. لازم به ذکر است که ویژگی این بخش از کتاب، استناد به منابع متعدد و ذکر راویان و اسناد گوناگون است.

یکی از مفصل‌ترین دیدگاه‌ها در این موضوع، سخن شیخ تقی‌الدین سبکی شافعی متوفی ۷۵۶ ق است که کتابی نیز با عنوان شفاء السقام فی زیارة خیر الأنام در زیارت نبی اکرم صلی الله علیه و آله و ردّ نظرات ابن تیمیه به نگارش درآورده است (امینی، ۱۴۱۷، ص ۹۷-۱۰۲). علامه در خلال بیان این روایات و دیدگاه‌ها، به شرح برخی از آن‌ها پرداخته و در چند جا به این مطلب اشاره می‌کند که

زیارت قبر پیامبر ﷺ، ضمن این که از بزرگ‌ترین و بافضیلت‌ترین عبادت‌ها به حساب می‌آید، از نظر برخی بزرگان اهل سنت، از فرایض و واجبات است (همان، ص ۱۰۹ و ۱۱۷).

اگر بخواهیم یک نمونه از نظرات بزرگان اهل سنت را در این بخش ذکر کنیم، روایت سی و هشتم است که در آن ده کرامت برای زائر قبر پیامبر ﷺ ذکر شده و چنین آمده است: «سید محمد بن عبدالله الجردانی الدمیاطی شافعی (م ۱۳۰۷ ق) در مصباح الظلام به نقل از برخی بزرگان می‌گوید: زائر قبر پیامبر ﷺ ده کرامت دارد که عبارت‌اند از: «إحداهنَّ: يُعْطَى أرفعُ المراتب، الثانية: يبلغُ أسمى المطالب، الثالثة: قضاءُ المآرب، الرابعة: بذلُ المواهب، الخامسة: الأمنُ من المعاطب، السادسة: التطهيرُ من المعایب، السابعة: تسهيلُ المصائب، الثامنة: كفايةُ النوائب، التاسعة: حسنُ العواقب، العاشرة: رحمةُ ربِّ المشارق والمغارب.» (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۱۷). در پایان بیان این ده کرامت برای زائر پیامبر، سه عنوان فرعی دیگر نیز با موضوع اختلاف فقها در تقدیم زیارت حج یا زیارت پیامبر ﷺ، جواز نائب‌گرفتن و اجیرکردن برای زیارت و نذر بر اهل قبور، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

۳-۴. آداب زیارت و زائر و توسل به پیامبر ﷺ

«ادب الزائر عند الجمهور» عنوان کلی بخش دیگری از الزیارة است که در آن مؤلف با استناد به منابع و مآخذ گوناگون، به بیش از بیست و شش مورد از آداب زیارت و زائر می‌پردازد. از جمله این آداب عبارت‌اند از: خلوص نیت، دعا و صلوات بر پیامبر ﷺ در طول مسیر برای زیارت، ذکر برخی اذکار و ادعیه، خضوع و خشوع، بلند سخن نگفتن در زیارت و... پس از آن، مؤلف مباحثی نظیر توسل و طلب شفاعت، استغاثه و تبرک را طرح کرده و شبهات مخالفین را نقل و مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۶۱ به بعد).

علامه در ذیل این مطلب، جواز توسل به پیامبر ﷺ را با نظر اهل سنت اثبات نموده و در معنای توسل و انواع آن می‌نویسد: «در این مورد جماعتی از بزرگان اهل سنت سخن در باب توسل را توسعه داده و گفته‌اند: توسل به پیامبر ﷺ در همه حال، قبل از آفریدن و بعد از آن، در مدت حیاتش در دنیا و پس از رحلتش در زمان برزخ و بعد از برانگیخته شدن در قیامت و بهشت، جایز است و به طور کلی توسل را در سه نوع قرار داده‌اند:

۱. طلب حاجت از خداوند تعالی توسط او به جهت منزلت یا برکت وی. گفته‌اند توسل به این معنا در همه احوال ذکر شده، جایز است؛

۲. توسل به معنای طلب دعا از او و حکم کرده‌اند که آن نیز در همه احوال، جایز است؛
۳. درخواست از پیامبر ﷺ: این امر مقصود است و به این معنی است که پیامبر ﷺ با درخواست از پروردگارش و شفاعت او قادر به ایجاد است. بنابراین در معنا به نوع دوم برمی‌گردد، البته با اختلاف در عبارت. مثالی از این مورد برشمرده‌اند که شخصی به پیامبر ﷺ گفت: «از تو درخواست دارم در بهشت مرا همراهی کنی.» عثمان ابن ابی العاص می‌گوید: «به پیامبر ﷺ از این که در حفظ قرآن ضعیف بودم شکایت کردم، پیامبر فرمود: ای عثمان! نزدیک من بیا. ایشان دستش را بر سینه‌ام قرار داد و فرمود: ای شیطان از سینه عثمان خارج شو. پس از آن چیزی نشنیدم، مگر آن که آن را حفظ می‌کردم.» (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۵۴ و ۱۵۵).

پس از ذکر این مطالب، علامه به معرفی کتاب‌ها و آثاری از بزرگان اهل سنت که به مسأله توسل و استشفاع به پیامبر اکرم ﷺ پرداخته‌اند با ذکر مشخصات نویسندگان و به ترتیب تاریخی اشاره کرده‌اند. وی ضمن بیان این مطلب که بزرگان مذاهب اربعه هیچ یک سخنی مبنی بر حرمت تبرک به قبر شریف پیامبر ﷺ و تعظیم آن بیان نکرده‌اند، به بیش از بیست مورد از سخنان بزرگان این مذهب در اثبات این موضوع استناد نموده‌اند (همان، ص ۱۵۷-۱۷۲). بیان زیارت شیخین به طرق مختلف و ذکر آداب وداع با حرم شریف پیامبر ﷺ، از مباحث دیگری است که مؤلف در این بخش از آن‌ها سخن به میان آورده و بدین وسیله جواز زیارت پیامبر ﷺ را اثبات نموده است.

۳-۵. جواز زیارت ائمه بقیع و شهدای دیگر

مطلب دیگر در نظرات علامه، اختصاص دارد به زیارت ائمه بقیع و مزارهای دیگر در آن‌ها که زیارت ائمه شیعه و زیارت شهدای احد و زیارت حمزه ؑ از جمله آن‌ها به شمار می‌رود. مؤلف در این مورد به استحباب زیارت ائمه بقیع و مشاهد مقدسه در آن مکان اشاره نموده که زیارت ائمه بقیع در روز جمعه و زیارت شهدای احد، به ویژه حضرت حمزه ؑ در روز پنجشنبه، مستحب مؤکد و برترین اعمال است (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۷۸-۱۸۰).

ایشان پس از ذکر زیارت‌نامه‌ای کوتاه برای حضرت حمزه علیه السلام و شهدای احد، سخن برخی از بزرگان و علمای اسلامی را در جواز توسل و تبرک به قبور این شهدا با ذکر منابع و مستندات بیان کرده و به عنوان نمونه می‌نویسد: «ابن جبیر در صفحه ۱۵۳ سفرنامه‌اش می‌گوید: پیرامون شهدا در کوه احد، تربت سرخی است و آن تربتی است که به حمزه منتسب است و مردم به آن تبرک می‌جویند (همان، ص ۱۸). حمزاوی در کنز المطالب ص ۲۳۰ می‌گوید: «به درگاه خداوند به آن‌ها توسل می‌کنند برای رسیدن به آرزوهایشان، زیرا این مکان محل فرود آمدن رحمت خداوند است» (همان). در پایان این بخش از کتاب الزیارة، مؤلف به مصادر و منابع خود از بزرگان مذاهب اربعه که آداب و زیارات را از آن‌ها نقل نموده اشاره کرده است.

۳- ۶. دلایل جواز زیارت قبور و تشویق بر انجام آن

عنوان پایانی کتاب: «البحث علی زیارة القبور» است که مطالب آن ذیل ده عنوان فرعی بیان شده است. در این قسمت، مؤلف ۲۶ روایت با ذکر سند، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در جواز و ترغیب زیارت اهل قبور نقل نموده که نخستین آن، حدیث مشهوری است که مرفوعاً از بریده نقل شده: «كنت نهيتكم عن زيارة القبور إلا فزورها» و ترمذی این عبارت را افزوده است که خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله اجازه زیارت قبر مادرش را داده است: «فقد أذن الله لنبيه صلی الله علیه و آله في زيارة قبر أمه» (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۸۷). البته مؤلف یادآور شده که احادیث دیگری در این زمینه وجود دارد که به جهت پرهیز از اطاله کلام، از بیان آن‌ها خودداری کرده است.

«أدب زوار القبور»، موضوع بعدی است که شامل ده مورد از آدابی است که زائران اهل قبور ملزم به رعایت آن هستند (همان، ص ۱۹۳ و ۱۹۴). پس از این، مؤلف بیش از ده مورد از زیارت‌هایی را که بر اهل قبور خوانده می‌شود با ذکر سند از پیامبر صلی الله علیه و آله و حضرت علی علیه السلام ذکر کرده است. از باب نمونه به دو مورد اشاره می‌شود:

از بریده نقل شده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله زمانی که به مقابر وارد می‌شد تعلیم می‌داد: «السلام علیکم أهل الدیار من المؤمنین والمسلمین، وإنا إن شاء الله بکم لاحقون، وأنتم لنا فرط و نحن لکم تبع نسأل الله العافیة.» (سنن البیهقی ۴: ۷۹ به نقل از امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۹۵).

علی علیه السلام هرگاه وارد مقبره‌ای می‌شد می‌گفت: «السلام علیکم یا أهل الدیار الموحشة والمحال

المقفرة من المؤمنين و المؤمنات، اللهم اغفر لنا و لهم، و تجاوز بعفوك عنا و عنهم.» سپس می‌فرمود: «الحمد لله الذي جعل لنا الأرض كفاتاً أحياء و أمواتاً، و الحمد لله الذي منها خلقنا، و إليها معادنا، و عليها محشرنا، طوبى لمن ذكر المعاد، و عمل الحسنات، و قنع بالكفاف، و رضي عن الله عزّ و جلّ.» (العقد الفريد ۲: ۶ به نقل از امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۹۶).

مباحثی در باب جواز زیارت قبور و کراهت آن توسط زنان (بیان شرایط زیارت)، وضوداشتن به هنگام زیارت قبور و قرائت دعا و قرآن نزد قبور، شرایط و نحوه قرائت سوره‌های قرآن، تأکید بر زیارت خویشان به ویژه پدر و مادر، ادله جواز یا عدم جواز نذر بر اهل قبور و تحلیل و بررسی دیدگاه‌ها در این باره و... از مطالب دیگری است که علامه مورد بررسی قرار می‌دهد.

مطلب دیگر، زیارت قبور برخی بزرگان است که به قصد توسل، دعا، تبرک و نماز و قرائت قرآن انجام می‌شود. مؤلف به ذکر بیش از پنجاه مورد پرداخته که بلال حبشی، سلمان فارسی، طلحه بن عبیدالله، زبیر بن عوام، ابویوب انصاری، رأس الحسین در مصر، عمر بن عبدالعزیز، ابوحنیفه، مصعب بن زبیر، مالک بن انس، امام موسی کاظم علیه السلام، امام رضا علیه السلام، ابوالحسن بصری معروف کرخی، محمد بن ادریس شافعی، احمد بن حنبل و ذوالنون مصری، ابوعلی دیلمی، ابو عوانه نیشابوری، ابن طباطبای مصری، شاطبی و... بیان فضیلت زائران قبر ایشان و دیدگاه‌های بزرگان در این باره نیز آمده است. منبع مؤلف در این بخش، کتب معجم، تراجم و تاریخی است که به گفته وی به بیش از این‌ها نیز می‌توان دست یافت. چند سطر پایانی کتاب هم اختصاص دارد به نتایجی که مؤلف دانشمند از موضوع زیارت اهل قبور حاصل نموده است (امینی، ۱۴۱۷، ص ۲۵۶ - ۲۶۰).

۴. برخی امتیازات دیدگاه‌های علامه در کتاب الزیاره

آرا و دیدگاه‌های علامه امینی در زمینه زیارت، در قالب اثری با عنوان الزیاره، از آرای علمی و تحقیقی مهم در دوره معاصر است که مباحث زیارت قبور و جواز و آداب زیارت پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه را مورد مذاقه قرار داده است. از ویژگی‌ها و مزایای دیدگاه‌های علامه در زمینه زیارت، می‌توان به موارد زیر به اجمال اشاره نمود:

۱. استناد به رساله و کتاب‌های متعدد از آثار فریقین؛ کتب تاریخی، تفسیری، کلامی و عقاید، سیره، ادبی، روایی، رجالی، فقهی و تراجم.
 ۲. استناد به ادله قطعی و متواتر جهت اثبات مسائل و استناد به مدارك و وقایع تاریخی.
 ۳. پاسخ‌های مستند و مستدل به ابهامات و شبهات در موضوع زیارت قبور، توسل به قبر پیامبر ﷺ و جواز نقل میّت به مشاهد مشرفه.
 ۴. ایراد جواب‌های نقضی و حلّی مبرهن.
 ۵. نقد، تجزیه و تحلیل دیدگاه‌های مختلف در موضوع اثبات جواز زیارت.
 ۶. استفاده از آیات قرآن به صورت‌های گوناگون استدلال، تأیید، تضمین و اقتباس.
 ۷. توجه به شأن نزول آیات در موضوع زیارت با ذکر منبع (امینی، ۱۴۱۷، ص ۱۵۹ و ۱۶۰).
 ۸. ذکر دقیق و کامل اسناد روایات از کتب روایی شیعه و اهل سنت.
 ۹. ذکر اشعار و ابیات متناسب با موضوع و به عنوان شاهد مثال (همان، ص ۱۶۶ و ۱۷۲ و صفحات دیگر).
 ۱۰. امانت در نقل مطالب و عدم دخل و تصرف در دیدگاه‌ها و نظرات.
 ۱۱. ذکر کامل عنوان کتب و مؤلفان آن‌ها به همراه سال تألیف اثر.
 ۱۲. بیان منظم مطالب و عناوین کتاب و دسته‌بندی دقیق مباحث.
- از آن جا که کتاب الزیاره به سبک کتاب الغدير مؤلف به نگارش درآمده و به لحاظ محتوا، پیگیر مباحث کتاب اخیر است، ویژگی‌ها و امتیازاتی که برای کتاب الزیاره و دیدگاه‌های مؤلف آن ذکر شده، اغلب همان ویژگی‌ها و امتیازهایی است که برای کتاب شریف الغدير بیان کرده‌اند (حبیب‌زاده، ۱۳۹۹، ص ۱۴-۱۶).
- افزون بر مطالبی که بیان گردید، از ویژگی‌های مرتبط با شخصیت رفتاری و گفتاری مؤلف نیز نباید غفلت ورزید. جرأت علمی مؤلف در بیان حقایق و روشن ساختن زوایای تاریک رویدادهای تاریخی، منطق قوی و برهان علمی مؤلف، لحن توأم با وقار و بیان شیوا و رسا، اجتناب از تعبیر رکیک و توهین در مقابل اتهامات و ابهامات و در نهایت، رعایت متانت و ادب علمی در بیان نظرات و دیدگاه‌ها، نمونه‌ای از این ویژگی‌ها به شمار می‌رود که شخصیت وی را از دیگر همگنان خود برجسته و ممتاز نموده است.

۵. نتیجه‌گیری

با بررسی دیدگاه‌ها و نظرات گوناگون درباره صحت زیارت و آداب و شرایط آن در اسلام و نیز مطالعه و تحلیل دیدگاه‌های علامه امینی در کتاب الزیارة، می‌توان به موارد زیر به عنوان نتیجه این نوشتار تأکید نمود:

۱. شکی نیست که زیارت در اسلام، به خصوص در فرهنگ شیعه از جایگاه والای برخوردار است و امامان و اولیای الهی به آن دعوت و تشویق به زیارت کرده‌اند. دلایلی محکمی مبنی بر زیارت قبور انبیا و اولیای الهی، به ویژه قبر مطهر رسول خدا ﷺ وجود دارد که آن، یکی از عبادات بزرگ و شناخته شده در نزد همه مسلمانان است. وقتی دفن بدن مطهر پیامبر ﷺ در مکانی خاص، موجب برتری آن مکان شریف از سایر اماکن می‌شود، پس قبور مطهر سایر انبیا نیز موجب برتری آن مکان می‌شود. به همین مناسبت، نه تنها نمازخواندن و دعاکردن در آن جا نامشروع قلمداد نشده، بلکه فضیلت مضاعف نیز یافته است.

۲. کتاب‌های زیارات به سبک‌های مختلفی به نگارش درآمده‌اند که عبارتند از: ۱. مجموعه‌ای از روایات معصومان (علیهم‌السلام) در باب فضایل، آداب، آثار و شیوه‌های زیارت معصومان (علیهم‌السلام). ۲. مباحث علمی و نظری پیرامون جواز و اثبات صحت زیارت پاسخ به شبهات و رد عقاید وهابیت در باب زیارت قبور اولیا و انبیا الهی و امامان معصوم (علیهم‌السلام). کتاب الزیارة علامه امینی یکی از آثار علمی معتبر در زمینه جواز زیارت قبور و پاسخ به شبهات و ابهامات در این موضوع است. لازم به ذکر است که ایشان اولین کسی نیست که آرای باطل در زمینه زیارت قبور را رد می‌کند و متعرض نقض این آرا می‌شود، بلکه برخی بزرگان اهل سنت نیز این اقوال را مطرود دانسته و حتی مقالات یا کتب مستقل هم در این زمینه نوشته‌اند.

۳. علامه امینی با بررسی و تحلیل دیدگاه‌های مختلف، بر این مطلب تأکید می‌کند که در طول تاریخ اسلامی، دانشمندان مذاهب گوناگون به جواز انتقال میت از مکانی به مکانی دیگر به ویژه به بقاع متبرک و سرزمین بیت‌الله الحرام، در جوار پیامبر ﷺ یا امام یا شخصی صالح معتقد بوده و بیان داشته‌اند که امت اسلامی بر این مسأله اتفاق نظر دارند.

۴. به اعتقاد علامه امینی، زیارت قبر پیامبر ﷺ و مراقد ائمه و اولیای الهی و توسل و طلب شفاعت از ایشان، از عهد صحابه و تابعین تا عصر حاضر، مورد اتفاق اکثر بزرگان مذاهب اسلامی بوده است. ایشان با استناد به منابع متعدد و معتبر، ادله بسیاری مبنی بر زیارت قبور و مشاهد مشرفه بیان نموده و ضمن بیان آداب و شرایط زیارت، به شبهات و اتهامات برخی از اهل سنت در این زمینه پاسخ داده است.

منابع

کتاب

۱. امینی، عبدالحسین ۱۳۶۸ ش، **الغدیر فی الکتاب و السنه و الادب**، ترجمه محمدتقی واحدی، جلد اول، تهران: انتشارات کتابخانه بزرگ اسلامی.
۲. امینی، عبدالحسین، ۱۴۱۷ ق، **الزیاره**، محقق: محمد حسن، چاپ اول، قم: الغدیر.
۳. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۶ ش، **جرعه‌ای از صهیای حج**، چاپ چهارم، تهران: مشعر.
۴. حبیب‌زاده، فرزین، ۱۴۰۰ ش، **پرستشگاه‌های ادیان آسمانی در قرآن و حدیث**، چاپ اول، تهران: جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبائی.
۵. حبیب‌زاده، فرزین، ۱۳۹۹ ش، **مروری بر کتاب تكملة الغدیر علامه امینی: ثمرات الأسفار الی الاقطار**، همایش علمی علامه امینی، سراب: اداره تبلیغات اسلامی.
۶. خوبی، ابوالقاسم، ۱۳۹۳ ش، **البيان فی تفسیر القرآن**، ترجمه سیدجعفر حسینی، چاپ سوم، تهران: دارالکتب.
۷. طباطبائی، محمدکاظم، ۱۳۹۵ ش، **تاریخ حدیث شیعه**، ج ۲، چاپ سوم، قم: دارالحدیث.
۸. عسکری، مرتضی، ۱۳۷۷ ش، **حکم بازسازی قبور انبیاء و اولیاء و عبادت در آن‌ها**، مترجم محمدجواد کرمی، چاپ اول، بی‌جا: مجمع علمی اسلامی.
۹. غلام‌علی، مهدی، ۱۳۹۰ ش، **سبک‌شناخت کتاب‌های حدیثی**، چاپ دوم، تهران: سمت.
۱۰. محدثی، جواد، ۱۳۸۶ ش، **فرهنگ زیارت: اهداف، آثار، تاریخچه، مشروعیت، سازندگی و آداب زیارت**، تهران: مشعر.
۱۱. معارف، مجید، ۱۳۹۱ ش، **تاریخ عمومی حدیث**، چاپ دوازدهم، تهران: کویر.
۱۲. نجمی، محمدصادق، ۱۳۹۱ ش، **تاریخ حرم ائمه بقیع و آثار دیگر در مدینه منوره**، چاپ یازدهم، تهران: مشعر.
۱۳. ورام بن ابی‌فراس، ۱۴۱۰ ق، **تنبيه الخواطر و نهضة النواظر معروف به مجموعه ورام**، چاپ اول، قم: مکتبه فقیه.

۱۴۳

اندیشه‌های قرآنی
متفکران معاصر

نامی بر دیدگاه‌های علامه امینی در موضوع زیارت

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی